

A TÖRTÉNETI TELEPÜLÉSI TÁJ

THE HISTORIC URBAN LANDSCAPE

SZERZŐ/BY:
MEGGYESI TAMÁS

LEKTOR/REVIEWER:
SZILÁGYI M. KINGA

Számos korábbi dokumentum, ajánlás és karta után és azokra hivatkozva, a Világörökség Bizottság kezdeményezésére 2005. május 12-14. között az UNESCO égisze alatt és 59 ország több mint 600 szakemberének részvétele mellett született meg az ú.n. *Bécsi Memorandum: „Le Paysage Urbain Historique”*, angol változatban „The Historic Urban Landscape” címen. A Memorandum szövegét – a francia eredetiből – még Román András fordította magyarra „A történeti városkép kezelése” címen. Tavaly november 23-25. között a Budapesti Francia Intézet által támogatott *Observatoire urbaine de Budapest* ezen a címen nemzetközi konferenciát rendezett. 2008-ban a Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem témája is ez volt, de a nyári egyetem Tanácsa úgy döntött, hogy a címet az eredeti francia és angol változat szó szerinti fordításában „Történeti települési táj”-ra változtatja. A hallgatók kézhez kapták Román András fordításának úgynevezett „kritikai kiadását”, amit az eredeti angol nyelvű változattal egybevetve – jól megkülönböztethetően

– kiegészítettem néhány bekezdéssel, ami a fordítás alapjául szolgáló francia változathoz kimerül. A szöveg alapján és az *Observatoire urbaine de Budapest* előadásainak tükrében úgy tűnt, hogy a Memorandum nem csak világörökségi területekre, hanem általában a történelmi városrészekre is vonatkoztatható, vagyis a *települési értékvédelem* fogalmának továbbfejlesztéséről van szó.

A fentiekért azért bocsátom előre, mert úgy tűnik, hogy a Bécsi Memorandum mögött egy csendes paradigmaváltás körvonalai bontakozódnak ki, amit a „történeti települési táj” kifejezés adekvátabb módon fejez ki, mint a tradicionális „városkép”. A fogalom még az 1976-os UNESCO ajánlások szerint olyan együtteseket, épületcsoportokat, építményeket és be nem épített területeket jelent természeti és ökológiai környezetükben, amelyek jelentős időszakon át emberi települések részei voltak, vagy ma is azok. Ron van Oers úr, az UNESCO Világörökség Központjának munkatársa a

tavaly novemberi budapesti konferencián tartott előadásában már azt mondja, hogy a történeti települési tájak – különösen a 70-es évek óta – az *infrastruktúra és az újabbkori beépítés révén részben vagy egészében megváltoztak*. Tudomásul kell vennünk az egyik oldalról pl. azt, hogy a történeti városrészek védelme és kezelése már nem szigetelhető el a város egészétől. A másik oldalról pedig el kell fogadni, hogy a műszaki és társadalmi fejlődés olyan követelményeket is támaszthat a történeti városrészekkel szemben, amiket össze kell egyeztetni a pusztán konzerválásra épülő hagyományos műemlékvédelmi szemlélettel. Ez vonatkozik pl. a közterületen megjelenő utcabútor jellegű új berendezési tárgyakra, vagy a korszerű infrastruktúrára, köztük a közösségi közlekedési eszközökre éppúgy, mint a mai világméretű felvállaló, új építészeti alkotásokra. Ez a kettős követelmény öltöztet a már évek óta divatszavá csendesült „integrált értékörzés” jelszavában is, ami eredetileg azt jelentette,

Following numerous previous documents, recommendations and charters, through the initiative of the World Heritage Committee, under the aegis of the UNESCO and with the participation of more than 600 professionals from 59 countries, between May 12th and 14th 2005, the so called *Vienna Memorandum: „Le Paysage Urbain Historique”* has been created, in its English version as „The Historic Urban Landscape”. The text of the Memorandum (its French original) has been translated back then by András Román who entitled it „A történeti városkép kezelése” (Managing the Historic Townscape) in Hungarian. Last year, between November 23rd and 25th, the *Observatoire urbaine de Budapest* has organized an international conference under this title with the support of the French Institute of Budapest. This has also been the topic of the 2008 Savaria Summer School on Urban Planning, but the summer school’s board has decided to change this title to the exact translation of the French and

English version, to „Történeti települési táj”. The students received the „critical edition” of András Román’s translation, that I have, after having compared it with the original English version, completed - in a clearly distinguishable way - with a couple of paragraphs, that were missing from the French version on which the translation had been based. By virtue of the text and in the light of the lectures of the *Observatoire urbaine de Budapest*, it seemed that the Memorandum could not only be interpreted for world heritage sites, but also for historic urban quarters in general, which means, it is about the enhancement of the notion of *protection of urban values*. The reason I am anticipating the above is, that behind the Vienna Memorandum, the outlines of a silent paradigm shift seem to define themselves, which is more adequately expressed by „historical urban landscape” (történeti települési táj), as by the traditional „townscape”. This notion, building on the

1

1. kép/pict.:
Az úthálózat és a telekrendszer, mint a településszerkezet „tudatalattija”. A térkép a Bécsi út térségét az amfiteátrum helyén a 30-as években még álló, radiális kiosztású telek-csoporttal ábrázolja, vele szemben nyugatra az időszak egyik érdekes, „proto-szocreál”-nak is tekinthető, telepszerű városi bérház-együttesének épületkontúrjaival (Fővárosi Levéltár. Budapest térképszelvényrészlet 1948-ból, de

1938-as telekállapotokkal) / The road network and plot system as the „subconscious” of the settlement structure. The map shows the area of Bécsi Road with radial plot grouping at the site of the amphitheatre in the 1930s. Opposite this, to the west, can be seen the outline of urban apartment buildings – an interesting contemporary creation that can be regarded as “proto-socialist realist”. (Municipal Archives: Fragment of a map from 1948, depicting plot layout in 1938)

2. kép/pict.:

A közterület hálózat, a telekrendszer és a fontosabb épületek Eger történelmi központjában. A közterület hálózat a városrész idegrendszere, érrendszere, tartószervezete, ami értelmet ad az épületek térbeli eloszlásának: a kontextus a települési szövet tectonikája (in: Gerő László: Eger. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata Budapest, 1954. - utólag színezve). /

The network of public spaces, plot system and major public buildings in the historic centre of Eger. The network of spaces is the city's nervous and circulatory system, the framework that gives meaning to the spatial distribution of buildings: the context is the tectonics of the urban fabric. (In: László Gerő: Eger. Fine Arts Fund's Publishing Company, Budapest, 1954 - subsequently coloured)

hogy a történelmi városrészek fejlesztését és védelmét a városfejlesztés stratégiai céljai közé kell integrálni, vagy kisarkítva: a műemlékvédelemnek ki kell lépnie „szakági”, elsősorban konzerváló szerepéből, és partneri viszonyt kell kialakítania a városfejlesztéssel.

A Bécsi Memorandum francia változatából kimaradt 5 bekezdés közül fontosnak tűnik „A fenntartás kezelésének irányelvei” alcím alatt megjelenő következő (a teljes anyagban 19. sorszámú) bekezdés: „Az épületek mint elkülönült tárgyak felhasználásával szemben a hely történelmének, kultúrájának és építészetének mély megértése alapvető jelentőségű a helyreállítás elveinek kialakításához; az egyes építészeti megoldások esetében a tipológiai és morfológiai elemzésekhez szükség van az urbanisták közreműködésére.” Szerencsére nálunk számos olyan pozitív példát is fel tudunk mutatni, ahol ez az urbanisztikai szemlélet szerencsés módon integrálódott a műemlékvédelmi és építészeti szemlélettel - hogy csak Győrre,

Pápára, vagy Szegedre utaljak. És ha már itt vagyunk Szombathelyen, talán nem udvariasság, ha arra hívjuk fel a vendéglátó város figyelmét, hogy pl. a Főteret határoló tömbök belseje ma még roncsolt települési tájnak tűnik; a történelmi városmag integrált fejlesztése még várat magára. A „történelmi települési táj” megújítása nem merülhet ki a Főtér vagy Főutca határoló épületsorának rehabilitációjában: ez az a szemlélet ill. gyakorlat, ami a pusztán „történelmi utcaképek” vagy „történelmi városképek” félreérthető fogalma mögött bújkol meg, és aminek meghaladására a Bécsi Memorandum biztat. A fenti probléma megoldása azonban abban sem merülhet ki, hogy az utcasor rehabilitációját kitágítjuk a tömb-rehabilitáció irányába. Ez ugyan már előrelépést jelentene, de még ez is tovább tágítható, ha felfrissítünk egy már a 70-es évek óta őshonos fogalmat, amit angolul *urban tissue*-nak, franciául *tissue urbaine*-nek, magyarul pedig *települési szövetnek* hívunk. Ha a történelmi települési táj fogalmát

összhangba kívánjuk hozni a települési szövet régi, már-már elcsépelet fogalmával, akkor a következőket mondhatnánk:

Az építmények és a külső terek úgy alkotnak összefüggő szövedéket, vagyis települési tájat, hogy feltételezik a *természeti környezetet, a telekrendszert a rajta kialakult beépítési struktúrával, valamint az úthálózatot*. Ez a három réteg, miután közvetlenül nem látható, mintegy a település *kollektív tudatalattija*, vagy Szondi Lipót kifejezését használva *az ősök várócsarnoka* - az örökség és a helyi identitás láthatatlan, mégis meghatározó hordozója, és ami arra vár, hogy - ismét a mélylélektan szóhasználatával élve - tudatosítsuk, vagyis párbeszédbe elegyedjünk vele. Mind az épületek, mint a külső terek közt találunk ú.n. *tematikus* (rendszeresen ismétlődő) és ú.n. *nem-tematikus* (egyedi) elemeket. A település homogén övezetei a tematikus és nem tematikus elemek tematikusan ismétlődő kapcsolatminták által alkotott térbeli szövedéke. Minden olyan

1976 UNESCO Recommendations, refers to ensembles of any group of buildings, structures and open spaces, in their natural and ecological context, constituting human settlements in an urban environment over a relevant period of time or even today. Mr. Ron van Oers, a colleague of the UNESCO World Heritage Centre, mentioned in his lecture at last November's conference in Budapest that historic urban landscapes have *partially or completely changed* – especially since the 70's – through the infrastructure and contemporary architecture. On the one hand we need to acknowledge the fact that the safeguarding and the managing of historic urban quarters cannot be done independently from the city as a whole. On the other hand we have to accept that technical and social developments may set requirements to the historic urban quarters that need to be harmonized with the traditional approach of monument protection based on mere conservation. This concerns e.g. the apparition of new street furniture in public spaces, or the modern infrastructures, including public transportation as well as new architectural creations carrying our modern ideologies. This double requirement is incarnated in the catchword “integrated value protection” that slowly turned into a buzzword in the past couple of years, but originally meant that the development and the protection of historic urban quarters needed to be integrated in the strategic goals of urban development, simplistically saying, monument protection needs to step out of its “professional”, most of all preserving role, and needs to establish a relationship based on partnership with urban development.

Among the five paragraphs missing from the French version of the Vienna Memorandum the following seems to be important which appears under the subtitle “Guidelines for conservation management” (No. 19. in the full

material): “A deep understanding of the history, culture and architecture of place, as opposed to object buildings only, is crucial to the development of a conservation framework and single architectural commissions should be informed by urbanism and its tools for analysis of typologies and morphologies.” Fortunately there are many positive examples in Hungary where this approach of urbanism has been well integrated into the approach of monument protection and architecture – let us only think of Győr, Pápa, or Szeged. And, already being in Szombathely, maybe it is not impolite to draw the attention of our hosts to the interior of the blocks surrounding the Main Square which still looks like a destructed urban landscape; the integrated development of the historic centre still remains a goal to achieve.

The renovation of the “historic urban landscape” cannot run down in the rehabilitation of the piles surrounding the Main Square and along the Main Street: this is an approach and a practice hidden behind the ambiguous notions of mere “historic streetscapes” or “historic townscapes” which the Vienna Memorandum encourages us to pass. But the solution of the problem mentioned above cannot either be run down by expanding the rehabilitation of the street line to the rehabilitation of the blocks. This would already mean a step forward, but can still be brought further, by refreshing a notion already in use since the 70's, called *urban tissue* in English, *tissue urbaine* in French, and *települési szövet* in Hungarian. If we were to harmonize the notion of historic urban landscape with that, almost worn-out, of urban tissue, we could state the following:

Buildings and open spaces make up a coherent contexture, an urban landscape, that is, by assuming the natural environment, its being divided into plots with the structure of buildings on them and the road-system. These three layers,

since they cannot be seen directly, are like the collective *subconscious of the community*, or, if we were to use Lipót Szondi's expression, *the waiting hall of the ancestors* – invisibly but still determinatively carrying heritage and local identity, waiting for us to – and once again we get back to depth psychology – make it conscious, and engage in dialogue with it. Among the buildings as well as among the open spaces we can find so called *thematic* (regularly recurring) and *non-thematic* (unique) elements. The homogenous zones of a township are the spatial contexture created by thematically recurring relationship patterns. We can consider organic, *organized*, that is, all spatial organization which make a community out of the thematic elements by exceeding their simple coexistence, and so, create a new, higher entity.

The latin verb *texo* (attach, connect) and *tego* (protect, cover, decken in German) root in the old indic stem *tec*. The expressions tectonics, texture, context, originate from it as well. The Hungarian equivalent of *tec* is *szér*. Many Hungarian words beginning with *szér* refer to this connection (e.g. *szervezet* [structure], *szervezet* [organization], *szerves* [organic], *szerszám* [tool], *szerelem* [love], *szerződés* [contract], *szerezni* [acquire], *szertelen* [excessive] etc.) The constitutional elements of the urban tissue have changed over time: by being *organized* (*szervezni*) to a whole new entity they *acquire* (*szerezni*) new qualities, *roles* (*szerep*) and in the meanwhile they might as well become *organs* (*szerv*) of a higher entity. We could say the context is nothing but the tectonics of the urban tissue.

Yet the Vienna Memorandum oversteps the horizon of physical environment and reveals that this landscape includes the society, economic life, culture of its inhabitants and even their actual needs concerning the inherited constructed environment – so it is

térbeli szervezetet organikusnak, tehát szervezettnek tekinthetünk, ami a tematikus elemeket pusztán egymásmelletti-ségüket meghaladó módon teszi közösséggé, és ezzel egy új, magasabb rendű minőséget hoz létre. Az óind *tec* szótóból (alapjelentése: összeilleszt, összehoz) eredeztethetők a latin *texo* (összeköt, kapcsol) és *tego* (véd, befed, l. a német *decken*) igék; ebből származnak pl. a tektonika, a textura, a kontextus stb. kifejezések. A magyarban a *tec*-nek a *szer* szó feleltethető meg. Erre utal egy sor szer-rel kezdődő szavunk (pl. szerkezet, szervezet, szerves, szerszám, szerelem, szerződés, szerezni, szertelen stb.). A települési szövetet alkotó elemek már nem egészen azok, mint amik voltak: az egészre történő szerveződés eredményeképpen új minőségre, szerepekre tesznek szert, miközben lehet, hogy egy magasabb rendű egész egyik szervévé válnak. Kimondhatjuk, hogy a kontextus a települési szövet tektonikája.

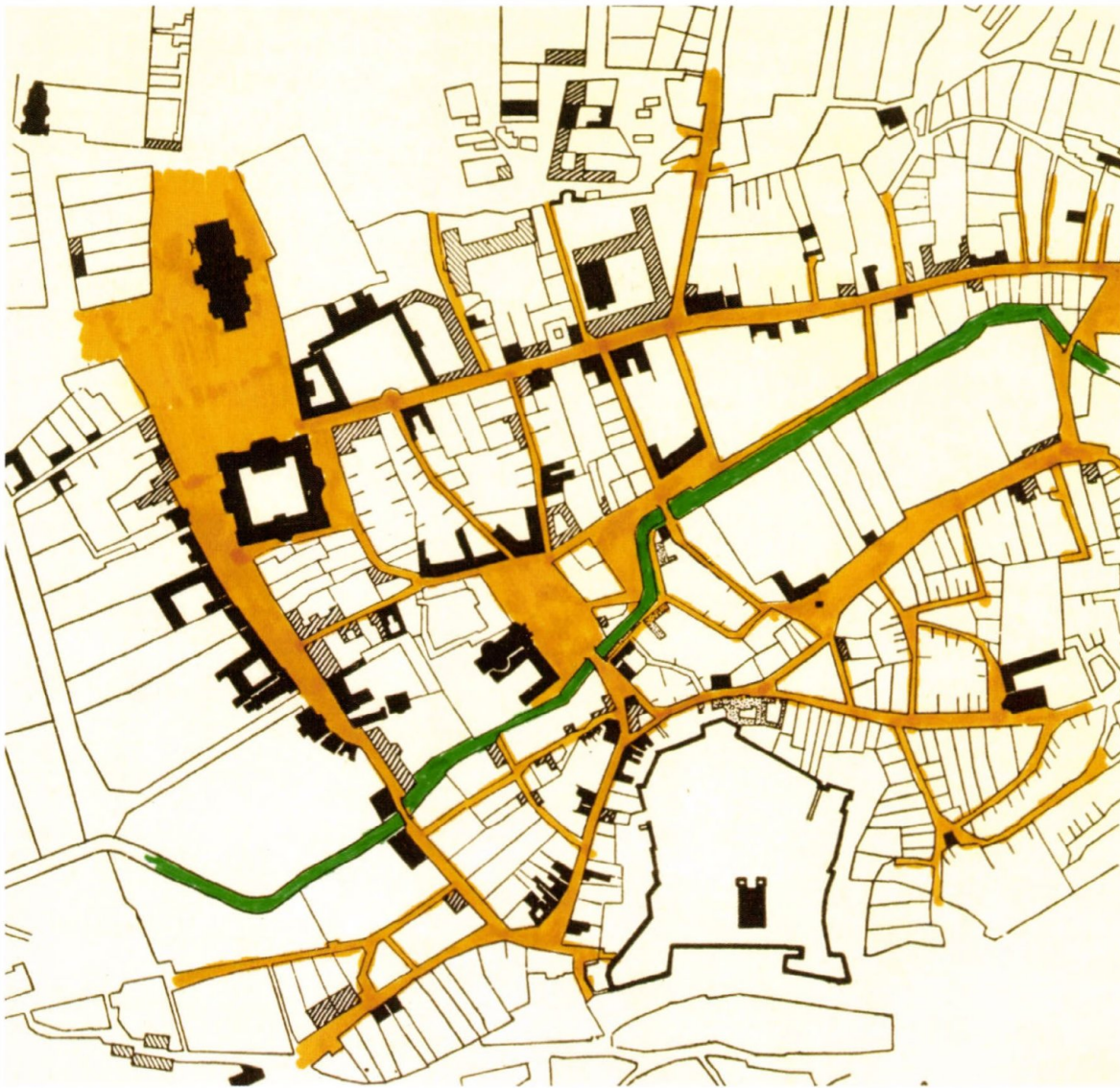
A Bécsi Memorandum azonban túllép a fizikai környezet horizontján, és arra hívja fel a figyelmet, hogy ehhez a tájhoz a benne élők társadalma, gazdasági élete, kultúrája és az örökölt épített környezettel szemben támasztott mai igények is bele tartoznak – vagyis vissza-kapcsol Patrick Geddes immár száz éves diagramjához, amelyik először hívta fel a figyelmet az emberi környezetet alkotó tényezők időben kibontakozó kölcsönhatására. Ne felejtsük el, hogy a települési táj folytonos természetű: nem építmények halmaza, hanem élő, eleven, sőt: változó, fejlődő világ, aminek identitáshordozó szerepe kiterjed a köztes terekre és azok tárgyi világára is. A Bécsi Memorandum egy másik, csak az angol változatban szereplő bekezdése (a 8. sor-számú) úgy fogalmaz, hogy „a települési táj mai és egykori társadalmak önkifejlesztésébe és fejlődésébe van beágyazódva, és mindig lokális jellegű. Karakter-hordozó elemekből áll, amik kiterjednek a térhasználatra, a környezetmintákra, a vizuális

kapcsolatokra, a topográfiára, a talajra és a növényzetre, valamint a műszaki infrastruktúra minden elemére, beleértve az apró tárgyakat és szerkezeti részleteket (járdaaszegély, útburkolatok, vízelvezető árkok, világítótestek stb.).” Az pedig már az eredeti szöveg ajánlásaiban is benne van, hogy „a történeti települési tájon megjelenő kortárs építészet uralkodó formája adjon választ a fejlődés dinamikájára, s ezzel egyrészt segítse elő a társadalmi-gazdasági változásokat és a növekedést, másrészt tartsa tiszteletben a megörökölt városképet s annak táji környezetét.” Ez pedig nem más, mint amit integrált értékvédelemnek, vagy a másik oldalról integrált városfejlesztésnek nevezünk, és ami közvetlenül kapcsolódik az IVS-sel, az Integrált Városfejlesztési Stratégiához. Az ősök várócsarnoka nem tisztes kripta, hanem élő, eleven valóság, ami arra vár, hogy tovább éljük az eleink által elkezdett életet. A tervezés és a szabályozás problémája ezek után a védett építmények konzerválása mellett elvileg három pontban foglalható össze:

1. Mennyire bomlasztják fel az eredeti települési szövet homogenitását a szükségszerűen megjelenő, és a 21. század igényeit kifejező nem-tematikus elemek, ill. hogyan lehet ezeket integrálni a történeti városszövetbe. Ide tartozik az a kérdés is, hogy szabad-e, lehet-e, netán kívánatos-e helyenként „feltörni” a történeti városszövetet egy-egy „landmark” értékű, jelzőpontszerű mai építménnyel (pl. a grazi Kunsthaus, a bilbanoi Guggenheim múzeum, vagy Zaha Hadid Budapesten).
2. Mennyire feleltethetők meg az építmények közt történetileg kialakult tematikus és nem-tematikus térelemek a mai használati igényeknek. Ide tartozik az a kérdés, hogy mennyiben lehet, kell, vagy netán kívánatos a kialakult közterületek rendszerének fejlesztése, az álló és mozgó forgalom igényeinek kielégítése vagy korlátozása (pl. a magán használatú udvarok időben korlátozottan közhasználatúvá

tétele; erre utaltam pl. a szombathelyi városmag tömbbelsőivel kapcsolatban).
3. Mennyiben hozhatók létre olyan új, a régibe integrált, ismétlődő tematikus kapcsolat-minták, amelyek a mai igényeknek megfelelő közösségi élet valódi tartó szerkezeteivé is válhatnak (pl. új típusú, kis kapacitású, nagy járatsűrűségű közösségi közlekedés bevezetése, kilátó felvonó liftek létesítése, amint ezt pl. Grazban láthatjuk, vagy fedett közterületi teraszok kialakítása pl. a felvidéki városokban stb.).

Befejezésül hadd tegyek még egyszer hitet a Bécsi Memorandum és a benne kifejeződő paradigma váltás időszerűsége mellett. A Savaria Urbanisztika Nyári Egyetemen – antropológusok részvételével – érdekesen világitott rá a városkép és a települési táj közti különbségre ill. a köztük lévő viszonyra. Hamvas Béla ismert definíciójára utalva, miszerint a *hely* nem azonos a *térrel* vagy a *térképpel*, kimondható, hogy a város sem azonos a városképpel, és a táj sem azonos a tájképpel. A szópárok első tagja mindig átfogóbb, divatos szóval élve holisztikus jelentésű, mint a másik. A tér, a városkép ill. a tájkép a hely, a város ill. a táj egy-egy metszete, aspektusa, ami nem csak hogy nem meríti ki a valóságot, hanem sokszor még el is fedheti – gondoljunk csak a Patyomkin falvakra, vagy a fasszádizmusra. Ez nem azt jelenti, hogy innentől kezdve a városképi elemzések jelentőségét háttérbe kell szorítani, hanem éppen ellenkezőleg: azokat a települési táj integritásának és az integrált városfejlesztésnek a szolgáltatába kell állítani. ●

returning to Patrick Geddes' hundred year-old diagram, which has drawn one's attention for the first time to the temporal interaction of the elements constituting human environment. Let us not forget that *urban landscape* has a continuous nature: it's not just a cluster of buildings, but a living, animated, yes: *variable, progressing world*, and its identity-bearing role concerns intermediate spaces and their material world as well.

Another paragraph of the Vienna Memorandum only figuring in the English version (no. 8) says, "*The historic urban landscape is embedded with current and past social expressions and developments that are place-based. It is composed of character-defining elements that include land uses and patterns, spatial organization, visual relationships, topography and soils, vegetation, and all elements of the technical infrastructure, including small scale objects and details of construction (curbs, paving, drain gutters, lights, etc.)*." And what already figures in the recommendations of the

original text is that "*The central challenge of contemporary architecture in the historic urban landscape is to respond to development dynamics in order to facilitate socio-economic changes and growth on the one hand, while simultaneously respecting the inherited townscape and its landscape setting on the other.*"

And this is no more than what we call integrated value protection on one hand or integrated urban development on the other, and which is in direct connection with the Integrated Urban Development Strategy. The ancestors' waiting hall is not a respectable crypt, but living, animated reality, waiting for us to continue the life of our ancestors. According to this, the problem of planning and regulation besides the preservation of buildings under protection can be theoretically summarized in three points:

In what measure the unavoidably appearing non thematic elements responding to 21st century needs disintegrate the homogeneity of the original

3

3. kép/pict.:

Hajdúhadház 1926-os térképe. Az utcahálózat és ezen belül az utcák és a terek rendszere, a telekosztás és a beépítés együttesen határozzák meg a „települési szövet” struktúráját, egyben a települési táj karakterét (in: Dr. Györfly István: Az alföldi kertés városok. Budapest, 1926). /

Map of Hajdúhadház, 1926. The street network, and the system of streets and squares within it, jointly define the structure of the “urban fabric”, and, at the same time, the character of the settlement landscape. (In: Dr. Istvan Györfly: Garden cities on the Great Hungarian Plain. Budapest, 1926)

urban tissue, and how these can be integrated into the historical urban tissue. Here, we also need to tackle the question if we might, could, or even should somewhere “break up” the historic urban tissue with a “landmark”-creating contemporary construction (e.g. Kunsthaus Graz, Guggenheim Museum Bilbao, Zaha Hadid Budapest);

how the thematic and non thematic spatial elements historically evolved between the buildings can be adapted to today’s users’ needs. Here, we need as well to look at the question how we might, could or maybe even should develop the evolved system of public spaces, respond to or restrict the needs of moving and non-moving traffic (e.g. privately used courts rendered available to the public with certain time restrictions; this is what I was referring to in connection with the interior of the blocks on Szombathely’s town center).

how we can create new recurring thematic relationship patterns, integrated into the old ones, which can become real pillars of the social life adapted to today’s needs (like introducing new, small capacity, high frequency public transportation networks, installation of tower elevators as seen for example in Graz, or creating covered public terraces for example in the cities of South-Slovakia etc.)

As a conclusion let me stress once again the timeliness of the Vienna Memorandum and the paradigm shift that

gains expression through it. At the Savaria Summer School on Urban Planning – with the participation of anthropologists – it put an interesting light on the difference or the relationship between townscape and urban landscape. Referring to the well-known definition of the Hungarian philosopher Béla Hamvas, according to which a *place* is not the same as *space* or as a *map* (which is kind of a picture of it), we can say that neither the town is the same as the townscape, nor is the land the same as landscape. The first part of the compounds has always a larger, or, using a vogue-word, more holistic sense than the other. Space, townscape and landscape are only a segment, an aspect of a place, a town or a land which not only doesn’t square reality, but sometimes hides it – let us only think of the Potemkin villages or of façadism. This doesn’t mean that we need to play down the importance townscape analysis, in the contrary: we need to dedicate it to the integrity of urban landscape and the integrated urban development. ©